

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.30>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПАРАДИГМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Чумаченко І.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри земельного, екологічного та енергетичного права,**Національний університет «Одеська юридична академія»*

ORCID: 0000-0003-0682-6404

Чумаченко І.Є. Теоретичні засади парадигми реформування природоресурсного законодавства України.

Стаття присвячена дослідженню доктринальних тенденцій розвитку природоресурсного законодавства України в умовах формування нової парадигми правового регулювання використання природних ресурсів. Актуальна модель реформування природоресурсної сфери характеризується імперативною потребою переходу від традиційного, розрізненого та поресурсного підходу до комплексної, інтегрованої системи правового регулювання, що ґрунтується на засадах сталого розвитку, екологічної збалансованості та гарантованого збереження природного потенціалу держави.

Ключовим завданням цієї парадигми є формування ефективного правового механізму сталого, екологічно орієнтованого використання природних ресурсів, що забезпечує баланс між економічними потребами суспільства та необхідністю збереження екологічної рівноваги. Йдеться не лише про вдосконалення окремих законодавчих норм, а про переосмислення самої моделі регулювання природоресурсних відносин – від споживацького до екосистемного та запобіжного підходів.

Вагомим напрямом реформування є переосмислення ролі природоресурсного права в системі екологічного законодавства. Традиційно воно розглядалося як підгалузь екологічного права, однак сучасні тенденції свідчать про його трансформацію у самостійну комплексну галузь, що поєднує норми публічного та приватного характеру й виконує інтеграційну функцію у правовому регулюванні природокористування.

Впровадження концепції сталого розвитку в національне правове поле актуалізує необхідність консолідації поресурсних галузей права (земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного тощо) та формування єдиного підходу до використання, охорони і відтворення природних ресурсів. Такий підхід забезпечить цілісність правового регулювання, уникнення колізій і дублювань, а також підвищить ефективність правозастосування. Зроблено висновок, що реформування природоресурсного законодавства має здійснюватися на засадах міжгалузевої інтеграції, концепції сталого розвитку та узгодження національного законодавства з міжнародними екологічними стандартами.

Ключові слова: природоресурсне законодавство, природоресурсне право, принципи природоресурсного права, сталий розвиток, стає природокористування, концепція розвитку законодавства, реформування законодавства, кодифікація.

Chumachenko I.Y. The Theoretical foundations of the paradigm of reforming Ukraine's natural resource legislation.

The article is devoted to the study of doctrinal trends in the development of Ukraine's natural resource legislation under the conditions of forming a new paradigm of legal regulation of natural resource use. The current model of reforming the natural resource sphere is characterized by an imperative need to transition from the traditional, fragmented, resource-specific approach to a comprehensive, integrated system of legal regulation based on the principles of sustainable development, ecological balance, and the guaranteed preservation of the state's natural potential.

The key task of this paradigm is to establish an effective legal mechanism for the sustainable, environmentally oriented use of natural resources that ensures a balance between society's economic needs and the necessity of preserving ecological equilibrium. This involves not merely improving specific legislative provisions, but rethinking the very model of regulating natural resource relations – shifting from a consumer-oriented to an ecosystem-based and preventive approach.

An important direction of reform is the reconsideration of the role of natural resource law within the system of environmental legislation. Traditionally, it has been viewed as a sub-branch of environmental

law; however, contemporary trends indicate its transformation into an independent, complex branch that combines public and private legal norms and performs an integrative function in the regulation of natural resource use.

The implementation of the concept of sustainable development into the national legal framework highlights the need to consolidate the resource-specific branches of law (land, water, forest, subsoil, wildlife, etc.) and to form a unified approach to the use, protection, and reproduction of natural resources. Such an approach will ensure the coherence of legal regulation, prevent conflicts and duplications, and improve the effectiveness of law enforcement. It is concluded that the reform of natural resource legislation should be carried out on the basis of intersectoral integration, the concept of sustainable development, and alignment of national legislation with international environmental standards.

Key words: natural resource legislation; natural resource law; principles of natural resource law; sustainable development; sustainable natural resource use; legislative development concept; legislative reform; codification.

Постановка проблеми. Природоресурсне законодавство України виступає ключовим інструментом публічно-правового регулювання раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечуючи імплементацію конституційних засад сталого розвитку. Природні ресурси, як обмежені й стратегічно важливі елементи національного багатства, є основою функціонування економіки та задоволення суспільних потреб. Проте сучасна національна правова система стикається з системними викликами, зокрема фрагментацією нормативної бази, недостатньою ефективністю механізмів ресурсоефективності та своєчасного відновлення, що детермінує потребу в розробці єдиного концептуального підходу до природоресурсного права.

Формування природоресурсного законодавства України з моменту його зародження відбувалося шляхом інтеграції норм окремих галузевих правових блоків – земельного, водного, лісового, гірничого та інших, що зумовило фрагментарність регулювання та виникнення системних розбіжностей. Таке поліцентричне походження призвело до неузгодженості нормативних положень, зокрема в частині координації діяльності спеціально уповноважених органів при прийнятті рішень щодо природних ресурсів, що, у свою чергу, ускладнює забезпечення єдиної державної політики у сфері природокористування.

Метою дослідження є теоретико-правове обґрунтування необхідності реформування природоресурсного законодавства України в контексті впровадження концепції сталого розвитку та формування інтегрованої моделі правового регулювання використання, охорони й відтворення природних ресурсів.

Стан опрацювання проблематики. Питання формування й еволюції законодавства у сфері використання та охорони природно-ресурсного потенціалу досліджували провідні представники еколого-правової доктрини, зокрема: В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, М.А. Дейнега, В.М. Єрмоленко, Н.Р. Малишева, І.І. Каракаш, Р.С. Кірін, М.В. Краснова, В.В. Носік, А.К. Соколова, Ю.С. Шемшученко, В.В. Шеховцов та інші вчені. Переважно такі дослідження фокусуються на доктринальному визнанні природоресурсного права як підгалузі (або сукупності підгалузей) екологічного права, акцентуючи на його онтологічній спільності з природоохоронними відносинами та необхідності екологізації поресурсового регулювання. Разом з тим, критично бракує досліджень сучасного стану, системних вад та концептуальних засад реформування природоресурсного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Процес вдосконалення природоресурсного законодавства є тривалим і концептуально пов'язаним із розвитком природоресурсного права як самостійної правової галузі. Фундатором концепції природоресурсного права в незалежній Україні справедливо визнано професора І.І. Каракаша, чий науковий доробок заклав підвалини становлення та розвитку цієї галузі права. На думку вченого, суспільне усвідомлення необхідності раціонального використання природних ресурсів, забезпечення ефективної охорони природного середовища і своєчасного відтворення споживаних природних багатств прискорило розвиток природоресурсового законодавства, на основі якого відбувається процес формування вітчизняного природоресурсного права [1, с.12].

Природоресурсне право І.І. Каракаш визнав як виокремлено-комплексну сукупність норм, що регулюють поресурсові відносини у сфері взаємодії суспільства з природним середовищем з метою забезпечення раціонального використання, охорони та відновлення природних об'єктів в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь [2, с. 463]. Вченим підкреслено, що природоресурсові відносини мають комплексний характер, оскільки об'єднують земельні, надрові, водні, лісові відносини, а також відносини щодо використання об'єктів тваринного і рослинного світу та інших природних ресурсів, зберігаючи при цьому специфіку регулювання в межах диференційованих галузей ресурсового законодавства. Така інтеграція ґрунтується на спільності змісту зазначених відносин [3, с. 88].

Разом з тим, В.М. Єрмоленко акцентує на необхідності уточнення предмета природоресурсного права та його співвідношення з традиційними поресурсовими галузями – земельним, надровим, лісовим, водним, повітряним, а також тими, що формуються, – флористичним, фауністичним тощо. Вчений пропонує включити ці галузі до природоресурсного права як підгалузі [4, с. 153].

Проте В.І. Андрейцев критично оцінює ідею визнання природоресурсного права самостійною галуззю, вважаючи, що це може призвести до порушення діалектичної єдності природних ресурсів із ландшафтами та природними комплексами, а також послаблення механізмів екологічної безпеки. На його переконання, максимальний соціальний, економічний та екологічний ефект досягається лише за умови гармонійного поєднання природних ресурсів із біосферними компонентами в контексті сталого розвитку [5, с. 10].

При цьому у сучасній юридичній доктрині переважає підхід, відповідно до якого поресурсові галузі законодавства розглядаються як структурні підгалузі екологічного права, що функціонують у його межах та забезпечують диференційоване регулювання окремих видів природоресурсних відносин. Так, А.К. Соколова трактує флористичне право як підгалузь екологічного, підкреслюючи, що земельне, водне, фауністичне та інші права, регулюючи використання природних ресурсів, зберігають специфіку, але об'єднуються в межах екологічного права як єдиної системи [6, с. 48]. Р.С. Кірін визначає надрове право складовою природоресурсного права як комплексної галузі екологічного права [7, с. 38]. В.В. Шеховцов розглядає фауністичне право як інтегральну частину екологічного права [8, с. 98].

Оскільки кожна з цих галузей має власну внутрішню структуру, предмет і метод регулювання, у системі екологічного права вони функціонують як підгалузі, забезпечуючи диференційований підхід до еколого-обґрунтованого використання відповідних ресурсів. Таким чином, очевидним є тісний взаємозв'язок предметів регулювання природоресурсного та поресурсових галузей права.

На сучасному етапі еволюції природоресурсне право характеризується відсутністю консенсусного підходу до визначення його системного місця в структурі правової системи України. Історично його предмет асоціювався з природоохоронним правом, оскільки експлуатація природних ресурсів хронологічно передувала усвідомленню необхідності їхньої охорони. Згодом сформувалася доктринальна концепція, відповідно до якої екологічне право охоплює не лише поресурсові відносини, а й довілля в цілому як цілісну систему, що зумовило інкорпорацію природоресурсного права до складу екологічного права у статусі підгалузі або сукупності підгалузей. Проте зміна систематики не вплинула на онтологічну сутність природоресурсних відносин, які зберігають стабільність незалежно від природоохоронної діяльності. Історично зумовлена біологічна залежність людини від природних ресурсів як фундаментального джерела існування зберігається попри науково-технічний прогрес, що лише модифікує форми експлуатації, але не усуває антропогенну залежність від землі, води, надр, лісів, біорізноманіття тощо.

У науковому дискурсі еколого-правового спрямування актуальним залишається питання систематизації екологічного законодавства. Пропонується розробка єдиного кодифікаційного акта – Екологічного кодексу України [9, с. 7] або Кодексу законів про довілля [10, с. 223]. В.І. Андрейцев обґрунтовує необхідність консолідованого акта, що регулюватиме три блоки відносин: екологічну безпеку, якість ландшафтів і ефективне використання ресурсів із чітким правовим режимом кожного [9, с. 7].

Проте, І.І. Каракаш наголошує, що останнім часом акцент змістився на охорону довілля, тоді як питання використання ресурсів відійшли на другий план. Оскільки інтегроване регулювання не дає очікуваних результатів, а експлуатація ресурсів вимагає балансу економічних та екологічних інтересів, доцільним є виокремлення природокористування в окрему, відносно самостійну та комплексну галузь – природоресурсне право [11, с. 82].

Удосконалення природоресурсного законодавства вимагає насамперед прийняття концепції його подальшого розвитку. Як зазначає М. А. Дейнега, потреба у формуванні концепції розвитку природоресурсного законодавства зумовлена низкою ключових факторів [12, с. 170-171]. Передусім, сучасне природоресурсне законодавство характеризується значною масштабністю та багатомірністю, що відображається не лише в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів, але й у стратегічних, концептуальних та прогнозних державних документах, у яких окреслюються напрями та пріоритети природоресурсної політики. Крім того, розвиток природоресурсного законодавства відбувається за моделлю диференціації та галузевого виокремлення складних проблем природокористування на окремі сегменти правового регулювання, що зумовлює фрагментацію нормативної бази та ускладнює забезпечення її внутрішньої узгодженості. Водночас, об'єктивно назріла потреба у прийнятті базового системоутворювального законодавчого акта, який би заклав цілісні засади інтегрованого й комплексного використання всіх видів природних ресурсів та забезпечив належний рівень їх правової охорони й раціонального використання.

У процесі формування концепції розвитку природоресурсного законодавства особливого значення набувають принципи права, які становлять методологічну основу правової системи та забезпечують її внутрішню узгодженість і стабільність. Принципи права виступають вихідними ідеями, які прямо впливають на формування і розвиток відповідної галузі законодавства, визначають логіку побудови нормативного масиву, його внутрішню структуру та концептуальну єдність. Вони забезпечують наукове обґрунтування розвитку галузі, спрямовують законодавчу діяльність, визначають підходи до правотворення й правозастосування.

У таких складних комплексних галузях, як природоресурсне законодавство, виникає об'єктивна потреба забезпечення узгодженості норм, що регламентують використання різних видів природних ресурсів. У цьому контексті саме принципи права виконують функцію своєрідного інтеграційного механізму, який системно поєднує розрізнені регулятивні приписи та забезпечує їх концептуальну єдність.

Відповідно до усталених наукових підходів, І.І. Каракаш класифікує принципи природоресурсного права на загальні, спеціальні та інституціональні [13, с. 108]. Так, загальні принципи охоплюють правове регулювання всієї сукупності природоресурсних відносин, незалежно від їх об'єктної або видової диференціації. Вони забезпечують єдність правового підходу до управління природними ресурсами.

Спеціальні (галузеві) принципи визначаються особливостями правового режиму окремих видів природних ресурсів. Наприклад, ст. 5 Земельного кодексу України закріплює принцип поєднання землі як територіального базису, природного ресурсу та засобу виробництва; ст. 16 Кодексу України про надра передбачає дозвільний принцип користування надрами; ст. 13 Водного кодексу України встановлює басейновий принцип управління водними ресурсами; ст. 43 Лісового кодексу України визначає принципи безперервності та невиснажливості використання лісових ресурсів. Природно-заповідне законодавство базується на принципі невтручання у природні процеси, флористичне – на невиснажливому використанні рослинних ресурсів, а фауністичне – на принципі збереження видового і популяційного різноманіття тваринного світу. Як зазначає І.І. Каракаш, чітке розмежування спеціальних принципів природоресурсного права та відповідних галузевих принципів ускладнене, що потребує подальшого наукового опрацювання [13, с. 108].

Разом з тим, інституціональні принципи відображають особливості правового регулювання конкретних видів природоресурсних відносин у межах певного інституту. Проте, на відміну від загальних і спеціальних принципів, вони мають чітке нормативне закріплення у відповідних правових нормах конкретної галузі законодавства [13, с. 108].

Слід зазначити, що будь-який процес реформування законодавства спирається на систему концептуальних засад, які визначають його ідеологічний зміст та нормативний вектор. У сфері природоресурсного права таке провідне значення належить принципу сталого природокористування, що виступає ключовою методологічною категорією та забезпечує узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів у процесі управління природними ресурсами. Зазначений принцип має міжнародно-правове походження, корінням сягає доктрини сталого розвитку й відображає глобально визнану необхідність переходу до екологічно збалансованих моделей використання природних ресурсів.

Ідея сталого розвитку, що визначає нову парадигму взаємодії суспільства та природи, вперше отримала концептуальне оформлення у 1987 р. у доповіді Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку ООН «Наше спільне майбутнє», де було сформульовано основоположне визначення: сталий розвиток (sustainable development) – це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Як універсальний принцип збалансованого розвитку людства концепція сталого розвитку дістала нормативного закріплення на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), на якій прийнято «Порядок денний на ХХІ століття». Документ започаткував глобальний перехід від моделі технократичного зростання до моделі екологічно орієнтованого розвитку, заклавши основи міжнародного екологічного права нового покоління. Подальший розвиток і конкретизація цих ідей знайшли відображення в Декларації Тисячоліття ООН (2000 р.) та Цілях розвитку тисячоліття, які визначили стратегічні орієнтири світового розвитку.

У 2015 р. держави-члени ООН одноголосно ухвалили новий Порядок денний до 2030 року, який містить 17 Цілей сталого розвитку. Вони покликані забезпечити гармонізацію економічних, соціальних та екологічних компонентів людської діяльності, орієнтуючи держави на раціональне використання природних ресурсів, відновлення екосистем, зменшення втрат біорізноманіття та впровадження стійких моделей споживання і виробництва.

На виконання положень ООН практично в усіх країнах розроблено національні стратегії сталого розвитку. В Україні відповідні засади відображені у Концепції національної екологічної політи-

ки України на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р та Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. Зазначеними актами визначено цілі підвищення рівня екологічної свідомості населення, інтеграції екологічних принципів у всі сфери управління, забезпечення безпечного для життя і здоров'я стану довкілля, збереження біорізноманіття та екологічно збалансованого природокористування.

Розроблення та реалізація концепції сталого розвитку стало результатом пошуку ефективних моделей подолання наслідків глобальної екологічної кризи. Водночас її впровадження засвідчило необхідність перегляду традиційних підходів до природокористування – від експлуатаційних до інтегрованих, екосистемно зорієнтованих. У цьому контексті особливого значення набуває формування належного рівня правового забезпечення принципів раціонального та комплексного використання природних ресурсів, що є ключовою умовою імплементації міжнародних стандартів сталого розвитку у національну правову систему України. Слід наголосити, що сталий розвиток природокористування можливий лише за умови, що теперішнє покоління враховує не лише власні інтереси, а й права майбутніх поколінь на доступ до якісних природних ресурсів.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що природоресурсне законодавство України перебуває на етапі глибокої концептуальної трансформації, зумовленої загостренням екологічних викликів, необхідністю переходу до сталих моделей природокористування та імплементацією міжнародних стандартів у сфері охорони довкілля. Сучасна система нормативного регулювання виявляє ознаки фрагментарності та міжгалузевої неузгодженості, що обмежує її ефективність та ускладнює реалізацію державної природоресурсної політики.

Доведено, що ключове значення для формування та розвитку природоресурсного законодавства мають принципи права, зокрема принцип сталого природокористування, який виступає системоутворюючою основою реформування нормативно-правової бази. Він забезпечує баланс між економічними інтересами, соціальними потребами та екологічними вимогами, визначає вектор модернізації законодавства та сприяє його адаптації до глобальних екологічних тенденцій.

Науковий аналіз підтвердив наявність об'єктивних передумов для поступової інституціоналізації природоресурсного права як самостійної галузі, що має власний предмет правового регулювання, систему принципів і розвинену нормативну базу. З огляду на це, стратегічним напрямом є розроблення концепції розвитку природоресурсного законодавства України, здатної забезпечити узгодження поресурсових галузей, системність правового регулювання та ефективну реалізацію політики сталого природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Природоресурсове право України: навч. посіб. / за ред. Каракаша І.І. та Харитонові Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. 566 с.
2. Каракаш І.І. Природоресурсове право України. Вступ до українського права. За ред. С.В. Ківалова, Ю.М. Оборотова. Одеса, 2005. С. 461-479.
3. Каракаш І.І. Щодо диференційованої та інтегрованої концепції природоресурсного й екологічного права. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2014 р.)*. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. С. 87-93. URL: <https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/1a6f9b4d-ca86-47ed-85b8-81e761b50fa1/content>.
4. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми розмежування галузей екологічного і природоресурсного права. *Право України*. 2010. № 6. С. 148–153. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-6-pravoukr_2010_6-1.pdf.
5. Андрейцев В.І. Перспективи розвитку природоресурсового права в системі екологічного права України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: збірник матеріалів круглого столу (30-31 жовтня 2014 року) / за ред. Шульги М.В.* 2015. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. С. 9–15. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2016/Prurodoresursne_pravo_2015.pdf.
6. Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: монографія. Харків: Право, 2009. 288 с.
7. Кірін Р.С. Правове забезпечення видобування корисних копалин: дис. ... к.ю.н.: 12.00.06; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 211 с.
8. Шеховцов В.В. Науково-теоретичні засади формування фауністичного права як підгалузі екологічного права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 60. С. 97-100. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.20>.

9. Андрейцев В.І. Удосконалення екологічного законодавства: концептуальні засади. *Досвід і проблеми вдосконалення екологічного законодавства: матеріали Міжнародного круглого столу, присвяченого 15-річчю початку підготовки фахівців у галузі правознавства в НГУ (м. Дніпропетровськ, 14.12.2012 р.)*. Дніпропетровськ, 2012. С. 5–28. URL: <https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/f33a422a-e1d3-41bb-b456-f4d924f3e495/content>.
10. Гетьман А.П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.
11. Каракаш І.І. Історія становлення та розвитку природноресурсового законодавства і права у сучасному українському просторі. *Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 66–82.*
12. Дейнега М.А. Концептуальні засади удосконалення системи природоресурсного законодавства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 169–174. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.30>.
13. Каракаш І.І. Щодо принципів сучасного природноресурсового права України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи : збірник матеріалів круглого столу (30-31 жовтня 2014 року) / за ред. Шульги М.В. 2015. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. С. 108–112. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2016/Prurodoresursne_pravo_2015.pdf.*